

A Keresztény vallás Bizonyítékai.

Róm. 1, 16: „Én nem szégyenlem a Krisztus evangéliumát.

I. RÉSZ.

Pálnak eme szavai méltók az ő határozott és önzetlen szelleméhez. Midőn ő ezeket kimondotta, akkor ő nem a tömeg visszhangja, nem bizonyos felállított tanok szolgáló utánczója volt. Körülte a nagy sokaság szégyelte Jézust. A kereszt ekkor becstelenséggel volt özszekezdve. Krisztus nevét éppen oly gunnyal emlegették, mint egy gonosztevőét, s az ő evangéliumát vallani annyira volt, mint ennek gyalázatában osztozni. Minő meglepő változás történt azóta! A kereszt most ékesség gyanánt függ a szépnem nyakán. Ott csillog a hajók és hadsergek zászlóin. Milliók tisztelettel hajolnak meg előtte, mintha az istenség frigyszekrénye volna. A Krisztus szégyenlésének kísértete azáltal kétségen kívül nagyon sokat kevesedett. Azonban egészen nem szűnt meg. A keresztény vallás iránt ma mutatott tisztelet külső, politikai, világi, és azt is inkább annak megromlottságai iránt mutatják az emberek, mint tiszta és magasztos szelleme iránt; s e szerint annak lelkiismeretes és rettenthetetlen barátai nem kell hogy csodálkozzanak azon, ha alkalmilag hidegséggel vádolják, vagy váddal illetik. Még ma is kísértetbe jöhetünk, hogy szégyeljük a mi vallásunkat, midőn kétkedők közé jutunk, a kik azt tagadják és kinevetik. Kisértetbe jöhetünk, hogy szégyeljük a Krisztus egyszerű és egyszerű tudományát, ha oly szűkkeblű túlbuzgókkal jövünk viszonyba, a kik homályos és tán lealacsonyító nézeteiket az üdvösségre lényeges dolgok gyanánt tüntetik fel. Kisértetbe jöhetünk, hogy szégyeljük az ő szelidsége és önzetlen szeretetétől áthatot, erkölcsileg tiszta parancsait, ha zabolátlanok, önzők és boszuállók közé jutunk. E veszélyekkel szembe mindnyájunknak feljegyverkezve kell lenni. Ily megpróbáltatások között hűnek lenni az igazsághoz és lelkiismerethez, az erénynek

egyik kitünő bizonyítéka. Csak az érdemli meg a keresztény nevet, a ki a hitetlenek, a türelmetlenek és lesülyedettek közt is ragaszkodik a maga elveihez.

„Én nem szégyellem a Krisztus evangéliumát.“ Ezt mondá Pál. Ezt mondanám én is. Adná Isten, hogy én az apostolok szellemét is szintugy felfoghatnám mint beszédét, s épp azzal a hősies elhatározással tehetnék tanuságot a keresztény vallásról. Azt kérde valaki: miért csatlakozom e bizonyításommal az evangéliumhoz? Eléadok néhányat ez alkalommal önöknek az én okaim közül. De midőn ezt teszem, engedelmet kérek, hogy miként az apostol tevé, első személyben beszélhessek; hogy beszélhessek saját nevemben, s a legközvetlenebb beszédben tárhassam fel önök előtt saját lelkemet. Vannak esetek, midőn a nyilvános beszéd céljának az egyéni érzelem őszinte kifejezése legjobban megfelel; és a beszédnek ilyen modorát, eme szempontból tekintve, nem kell önzésnek tekinteni.

Hozzáfogok és kimutatom az okokat, a miért én a Krisztus evangéliumát nem szégyellem; és ezt oly fontos okkal kezdem, a mely a jelen beszédet egészen elfoglalja.

Én nem szégyellem a Krisztus evangéliumát, mert az igaz. Ez az én első okom. A keresztény vallás igaz, és semmi más indok nem bírhatna engem annak védelmére. Nem azért fogadom én el azt, hogy népszerű, mert hiszen hamis és romlást hozó rendszerek is részesülnek hasonló tiszteletben; azért sem, hogy a társadalmi rend főtámaszának gondolják, mert én azt hiszem, hogy csak az igazság lehet üdvös maradandólag. A ker. vallás igaz, és én ezt nem könnyelműen, hanem jól megfontolt vizsgálódás után mondom. Én nem a dajka elbeszéléseit ismétlem. Nem azért erősítem a keresztény vallás igaz voltát, mert engemet arra tanítottak, mielőtt vizsgálódnunk tudtam volna, vagy mivel oly társaságban nőttem fel, a mely e hithez ragaszkodott. Meglehet, hogy némelyek az én hitemet és buzgalmamat e forrásokig fogják nyomozni; s miután az ily beszámításokat alaptalanoknak tekintem, az igazság ügye iránti hűség arra indít, hogy azokat visszautasítsam. Az a körülmény, hogy a keresztény vallásban születtem és növekedtem, nem hogy engemet feltétlen hitre hangolhatna, sőt inkább gyakran komoly kétséget gerjesztett bennem vallásunk iránt. Midőn észleltem, mily általános dolog minden országbeli és bármi nevű embereknél, keresztényeknél, zsidóknál vagy mahomedánoknál,

hogy apáik vallását elfogadják, ismételve azt kérdeztem magamtól, vajjon nem vagyok-e én is rabszolga, vajjon nem járok-e én is vakon a hagyomány ösvényén, s nem hajlok-e én is oly szenvedőleg, mint mások, egy öröklött hit felé. Én félek a tömegnek és a közvéleménynek saját ítéletem feletti hatalmától; s alig van a mi engemet inkább indíthatna valamely tannak visszautasítására, mint az a türelmetlenség, a melylyel azt értelmemre erőszakolják. Tán inkább a kétkedés felé is vezettek engem az én keresztény neveltetésem, s az én személyes öszszeköttetéseim, mint hogy lelkemet a tekintély alá hajtották volna.

Mindazonáltal mégis azt mondhatná valaki, hogy a kevélység, az előítéletek és saját szerű érdekek, a melyek az én keresztény papi hivatalom sajátai, gyanussá teszik a jelen tárgy feletti okoskodásomat és ítéletemet. Én erre azt felelem, hogy én magamat az ily nemű hajlamoktól épp oly szabadnak tekintem, mint az én hivatásom iránt a legkevésbé érdeklődő ember. Nekem semmi papias előítéletem nincs. Én tudom és elismerem a papi hivatal romlottságait és ferde kinövéseit az egyház legrégebb idejétől fogva. Megvetem a zsarnokságot, a melyet az oly gyakran gyakorol az emberi lélek felett. Semmi különös szentséget nem ismerek el azokban, a kik azt fentartják. Én azt hiszem, hogy éppen oly kevés elvakító előszeretettel fogok a keresztény vallás vizsgálásához, mint bárki más. Nem igénylem azonban, hogy hibától ment lennék; nem kívánok feltétlen hitet nézeteim iránt, s az én okaim legszigorubb megvizsgálását teljes nyugodtsággal várom. Csak azt kérem, hogy ne tartsanak engem előre a keresztény vallás szolgai vagy önző párthivének, hanem, hogy hallgassanak ki engem, mint az igazság barátját, a ki oda törekszik, hogy felebarátainak eme nagy és általános fontosságú kérdések elhatározásánál segédkezet nyújtson. Én itt csak azért állok a keresztény vallás szószólója gyanánt, mert az az én higgadt értelmem előtt Istentől való kijelentésnek es a legtisztább világosságnak bizonyul, a melyet ő az emberi nemre árasztott. Minden más indokot visszautasítok. Sem politika, sem a közvélemény iránti szolgális tekintet, sem a jóktól várható szemrehányás félelme, sem magánérdek, sem valamely hasznos babona fentartásának vágya nem indítanak engem arra, hogy a keresztény vallás sorompóiban megjelenjek, hanem csupán annak igazságáról való legtisztább meggyőződéseim. Én szégyelném azt, ha nem tartanám igaznak.

Én e tárgy vitatásánál erélyesen ki fogom mondani meggyőződésemet, s a hitetlenségről, mint egy nagy és veszedelmes tévelyről fogok beszélni. De midőn ezt teszem, felkérek mindenkit, nehogy szavaimat úgy értelmezzék, mintha én az e g y e s h i t e t l e n e k jelleme felet ítéletet mondanék ki. Én ki fogom mutatni, hogy a keresztény vallás igaz, hogy az Istentől van; de ebből nem akarom azt hozni ki, hogy mindazok ellenségei Istennek és gyalázzal sújtandók, a kik azt elvetik. Fenn kívánom tartani az igazságot a szeretetlenségnek való szolgálás nélkül. Hogy a hitetlenség minden képzelhető körülmények közt vétkes, kárhuztatásra méltó, oly állítás, a melyet én tarthatatlannak gondolok; s meg lévén győződve, hogy az a keresztény vallásra nézve kártékony az által, hogy annak barátai és ellenei közt ellenszenvet támaszt, a mely mindkettőnek ártalmas, s az utóbbiakat még határozottabb ellenségeivé teszi az igazságnak, ennél fogva azt hiszem, megérdemli, ha azt beszédemnek e helyén rövid vizsgálódás alá vesszük.

Én elv gyanánt felállítom, hogy a h i t e t l e n s é g n e k, önmagában véve, s e m m i e r k ö l c s i m i n ő s é g e n i n c s, s az sem nem erény, sem nem véték, hanem azokból a hajlamokból vagy i n d o k o k b ó l kell jó vagy rossz jellemét nyernie, a melyek azt előidézik vagy áthatják. A csupa értelmi cselekvények sem jók, sem rosszak. Midőn én a hitről, mint egy szent erényes életelvről szólok, akkor e kifejezéssel annak kezdetleges értelmén túl megyek, és abba nemcsak az értelem helybenhagyását foglalom belé, hanem azt a hajlamot vagy érzületet is, a mely ezt a helybenhagyást meghatározta, s melynek megerősítésére az viszont alkalmas; s éppen ily széles értelmet tulajdonitunk mi a hitetlenségnek, a mikor azt vétéknek nevezzük. Anynyi áll, hogy az emberi lélek, bár a mi bölcsészetünktől sok külön tehetségre van osztva, mindazáltal ritkán, vagyisoha sem működteti azokat külön, hanem általában egyesíti e g y cselekedetbe. Így midőn ítéletet hoz, az akaratot és hajlamokat, vagy a mi természetünk erkölcsi tehetségeit szintugy működteti, mint gondolkozó erőnk, mint a gondolat erejét. Az emberek szenvedélyei és érdekei özszevegyülnek az értelem katarozataival s azokban kifejezést nyernek. A szentírásban, mely a nyelvet szabadon, s nem bölcsészeti szigorral használja, a hit és hitetlenség ily vegyes jellegű szellemi cselekvények, vagyis az értelemnek és szívnek közös szüleményei; és csakis ez okból tárgyai a helybenhagyásnak vagy roszulásnak. Azt hiszem, hogy e nézetekben velem minden felekezeti gondolkodó keresztény egyetért.

E nézetek szerint a véleményeket és nézeteket nem lehet az erkölcsösség és erkölcstelenség hibátlan vagy változhatatlan jelei gyanánt állítani fel. Ugyanaz a vélemény lehet erényes egyik embernél, és erkölcstelen a másikonál, feltéve, a mi igen is lehető, hogy az a lélek különböző állapotaiban keletkezett. Például, ha én irigységből vagy roszakaratból felebarátomban a véteknek legkisebb jeleit is azonnal megragadnám, akkor az ő bűnös voltáról való ítéletem erkölcsileg rossz volna. Jusson bárki is, az igazság szeretete és részrehajlatlan vizsgálata következtében, erre a következtetésre, az ő határozata erkölcsileg helyes. Sőt e nézetek szerint az is lehetséges, hogy a keresztény hit éppen oly vétkes, mint a hitetlenség. Kétségen kívül egy oly tiszta szellemű és irányu rendszernek elfogadását, a milyen az evangélium, általában véve kedvező jelnek kell tekinteni egy ember jellemére nézve. Ámde ha valaki azért fogadja el ezt a vallást, mert érdekeinek és népszerűségének szolgál; ha lelkét elzárja az ez ellen tett ellenvetések elől, csak azért, mert egy rá nézve nyereséges rendszerben való hitét megrendítik; ha alkudozásba ereszkedik önnön okosságával, s alávaló és önző célokból kimeríti erejét az uralkodó hit védelmében, akkor ő éppen oly erkölcstelen keresztény hite miatt, mint az az ember, a ki a keresztény vallást ugyanazon rossz indok miatt veti el. Az embereknek igen nagy sokasága ez idő szerint a mi vallásunkat éppen abból a büszkeségből, világias érzületből, népszerűség iránti szeretetből és örökölt előítéletek iránti vak buzgóságból fogadja el és védelmezi egész szenvedélylyel, a mely az első korszakban a zsidókat és pogányokat annak elvetésére vezette; s az elébbiek hitében épp annyira hiányzik az erkölcsösség, a mennyire az utóbbiak hitetlenségében.

Hogy a hit és hitetlenség erkölcsi jellemét megítélhessük, azokat az időket és körülményeket kell megvizsgálnunk, a melyekben azok fellépnek. Az evangélium első prédikálása alkalmával a Krisztusban való hívés emelkedett lélekre mutatott; az ő követői közé soroztatni annyit tett, mint lemondani jóllétről, becsületről, világi szerencséről; őt vallani az igazság, erény és Isten iránti legnagyobb hűség cselekvénye volt. A Krisztusban való hitnek ma nincs ez a jelentősége. A róla való vallástétel nem mutat erkölcsi bátorságra, sőt lelki szolgaságot és anyagiságot is árulhat el. Ez észrevételek szellemileg felfogva alkalmazhatók a hitetlenségre is. A hitetlenség különböző korszakokban és különböző társadalmi helyze-

tekben különböző lelki állapotokat fejezhet ki. Mielőtt azt véteknek nyilvánítjuk és elkárhozzatjuk, ismernünk kell azokat a körülményeket, a melyek között létrejött, s lelkiismeretesen meg kell vizsgálnunk, ha vajjon ezek nem szolgálnak-e annak némi mentségül vagy igazolásul. Midőn Jézus még a földön volt, mikor csodáit az emberek szemei előtt végbevitte, mikor hangja füleikbe hangzott, mikor természetfeletti munkáinak valódisága iránt a kétségnek még árnyéka sem támadhatott, és még semmi emberi romlottság sem ragadott volt az ő tudományához, akkor a legerősebb előítélet is igazolt vala azoknak egyeneslelkűsége és igazságszeretete ellen, a kik őt megvetették. Ő ismerte is azok szívét és életét, a kik őt környezték, s hitetlenségök rugóit tisztán látta azoknak irigységében, nagyravágyásában, anyagiasságában és érzékiségében s következőleg ő azt véteknek nyilvánította. Mekkora változás történt ama korszaktól fogva! Jézus Krisztus elhagyta e világot. Az ő csodái egy meszsi kor eseményei, s bár számosak azok bizonyítékai, de sokak előtt teljesen ismeretlenek; sőt a mi hasonlíthatatlanul sokkal fontosabb, az ő vallása anynyi megromlás, meghamisítás s szerencsétlen változáson ment át, hogy alapítójához való hasonlósága nem kis mértékben el van enyészve. A tiszta, következetes és lélekemelő igazság, a mely a Jézus ajkairól jött, érthetetlen badarbeszéddé és üres szóhangzássá lön változtatva. A folyam, a mely forrásánál oly tiszta volt, egész folyásában el lön undokitva és megmérgezve. A keresztény vallást nemcsak képtelenségekkel halmozták el, hanem istentelen tanokkal is, a melyek a minden emberek atyját most gyarló és hiu kényurrá tették, a kit formások és hizelgések által meg lehet engesztelni, majd pedig mindenható kinzóvá, a ki teremtményei nagy sokaságát már eleve bűnre rendelte, s aztán a maga igazságát azoknak örök jajjaival dicsőíti. Mikor arra gondolok, hogy mi lett a keresztény vallásból a politikusok és papok kezeiben; miként alakult át a hatalom fegyverévé, miként gyötörte az emberi lelkeket századokon át, miként bénította meg az értelmet, s terhelte meg a képzelődést babonás agyrémekkel, miként hajtott egész nemzeteket iga alá és üldözött haragjával minden szabad gondolatot; ha elgondolom, hogy miként vették ezt a vallást majdnem minden felekezet papjai saját kezökbe, verték és nyomták rideg hitvallások mintáiba, s üldözték az örök kárhozat fenyegetéseivel azokat, a kik kezeik ime munkáinak istenes voltát kétségbe vonják; egyszóval, ha elgondolom,

hogy a keresztény vallást ily befolyások alatt hirdették és hirdetik még ma is, oly alakokban, a melyek mind az észet, mind a lelkiismeretet, mind pedig a szívet egyenlően sértik, akkor mélyen és fájdalmasan érzem, hogy mennyire különbözik e rendszer attól, a melyet Jézus tanított, s nem merem a hitetlenségre alkalmazni azt a kárhoztató ítéletet, a melylyel azt az egyház első korszakában sújtották.

Tán folytatnom kellene. Talán ki kellene mondanom, hogy a keresztény vallásnak némely romlottságaival való elvetése inkább erény, mint bűn. E pillanatban szeretném megkérdeni, vajjon véték-e kétségbevonni a keresztény vallás igazságát, a mint az Spanyolországban és Portugalban nyilatkozik? Ha amaz éjfedte tartományokban egy honbarát, a ki a keresztény vallást csak a zsarnokság bástyájának, a hitnyomozó törvényszékek feállítójának s oly kegyetlen poroszlónak ismeri, a ki nyomorult nőt zár a kolostorba, ha oly bakónak ismeri, a kinek keze a szabadság barátainak vérével van bémoskolva; ha, mondom, a honbarát, a ki a vallásban e vétkek és nyomorok eszközét látja, azt hiszi és állítja, hogy ez a vallás nincsen Istentől, fel vagyunk-e ez által jogosítva arra, hogy az ő hitetlenségét becstelenséggel és lelki romlottsággal vádoljuk, és őt gonosztevőnek bélyegezzük? Sőt inkább nem lehetséges-e, hogy szívében a keresztény vallás szelleme bátorítja arra, hogy ajkaival tiltakozzék az ellen, a mi annak nevét viseli? És ha ő nemének elnyomatása és szenvedései iránt való mély rokonszenvből tiltakozik a ker. vallás ellen, vajjon nem közelebb áll-e ő az Isten országához, mint az a pap és inquisitor, a ki kémkedőleg és kizárólag bitorolja a keresztény nevet? Jézus Krisztus azt mondotta nekünk, hogy az a hitetlenek „kárhozata, hogy ők inkább szeretik a sötétséget a világosságnál;“ és ki nem látja, hogy a kárhozatnak emez alapja abban a mértékben enyészik el, a mely mértékben a világosság kioltatik, vagy a keresztény igazság sötétség és lealázó tévelygések alá temettetik.

Jól tudom, azt fogják nekem mondani, hogy egy embert az imént előadott körülmények mellett is hibáztatni lehet hitetlensége miatt, mert a szentírás kezében, s ez elégséges arra, hogy őt Krisztus valódi tanaihoz vezérelje. Ámde a szentírás nincs általánosán elterjedve az említett tartományokban; s ha el volna is, úgy tetszik nekem, hogy az emberi erőtől felettébb sokat várnánk, ha azt követelnők, hogy az a viszonyok minden lehető nehézségei

mellett is egyedül ebből a forrásból merítse az igazságot. Egy oly embertől, a ki a legsűrűbb sötétségben és a keresztény vallás legnagyobb romlottsága közepett született és növekedett, a ki hozzá van szokva, hogy a szentírásról untalan kicsinylő beszédeket halljon és annak eszmedús kifejezéseivel hamis szentírás-magyarázati képzeteket kössön össze, a kinél hiányzanak a mi legközönségesebb segédeszközeink — az oly embertől alig lehet várni, hogy az evangélium nevet viselő nagyszámu tévtanoktól különválassza az őshit egyszerű tanításait. Ne kívánjunk felette sokat felebarátainktól. A keresztény vallás iránti buzgalmunkban soha ne feledjük annak méltányosságot és könyörületet ajánló szellemét. — Én a felhozottakban egy szélső esetet vettem fel, a hol egy ember a leghátrányosabb körülmények alá van vetve a keresztény vallás ismeretét illetőleg. Azonban léteznek kevésbé komoly akadályok is, a melyek mégis menthetik a hitetlent. Az igazat megvallva, egyikünk sem tudja meghúzni a határvonalat, a mely e tekintetben a büntelenséget a büntől szorosán elválasztja. Hogy annak az embernek felelősségét megmérjük, a ki a keresztény vallást kétségbe vonja vagy megtagadja, ismernünk kell az ő szellemi fejlődésének történetét, ítélő tehetségét, a korai benyomásokat és előítéleteket, a melyeknek ki volt téve, az alakokat, a melyek alatt a vallás és annak bizonyítékai legelébb nyilatkoztak az ő lelkének, és az alkalmakat, a melyeket ő azóta ama tévelyek kiirtására felhasznált, a melyek nála gyökeret vertek, mielőtt az azokat megpróbáló tehetség kifejlődött. Mi nem vagyunk az ő birái. Egy más, tévelyek alá nem vetett ítélőszék előtt kell neki számot adni.

Én nem csatlakozom tehát a hitetlenség elleni közönséges hibáztatáshoz, a mely azt egy megromlott lélek biztos jelének tartja. Nem kételkedem, hogy a hitetlenség gyakran rossz hajlamból ered. A hitetlen jelleme gyakran arra a biztos feltevésre kényszerít minket, hogy ő azért veti el a keresztény vallást, hogy annak szemrehányásait kikerülje; hogy a ker. vallás tisztasága az, melyen ő leginkább megbotránkozik; hogy ő a hitetlenséget a félelemtől és erényes tartózkodástól való menedék gyanánt keresi. De ezeket a tisztátalan indokokat egy tiszta életü embernek beszámítani annyira, mint elhamarkodva, s meglehet igazságtalanul itélni. Én nem tekinthetem a hitetlenséget lényegileg és csalhatatlanul véteknek. Azonban a legnagyobb szerencsétlenségnek tartom. Ez elvesztése az erény fősegélyének, a kisértet felett való legnagyobb hatalomnak,

az Isten legmegnyugtatóbb ismeretének; az egyedül csalhatatlan világosságnak, az egyetlen biztos reménynek. A hitetlen kimondhatatlanul nyerne, ha minden birtokáról lemondana azért az igazságért, a melyet kétségbe von, vagy elvet. És miként nyerjük meg őt e hitnek? Nem szemrehányás, gúny és felsőbbbségi hang által; hanem úgy, ha kellő tisztelettel vagyunk értelme, erényei és egyéni ítéletjoga iránt; ha a keresztény vallást a maga egyszerű fenségében, észszerű voltában állítjuk elébe, mint a mely bámulatosan kielégíti szellemi szükségünket; ha minden tulzás nélkül a magok teljes erejükben kimutatjuk annak érveit; és ha mindenek felett saját jellemünkkel és életünkkel megmutatjuk, hogy oly tisztelő, felemelő és vigasztaló erő van a keresztény vallásban, a milyent semmi emberi tanításban nem lehet találni. Ezek a megterítés igazi eszközei. A tudatlant és babonást rá lehet ugyan valamely vallásra hajtani fenyegetés és szemrehányás által. De a gondolkozó hitetlen csak bizalmatlanságot érezhet oly ügy iránt, a mely ily fegyvereket enged meg. Vele éppen úgy kell beszélni, mint egy emberrel, egy velünk egyenlővel és testvérünkkel. Tán sikerül nekünk elhallgattatni őt egy ideig az által, ha a társadalomban vakbuzgó izgatottságot és üldöző gyűlöletet terjesztünk a hitetlenség ellen. De minthogy ily eljárások a keresztény vallást oda vezetnék, hogy kevésbbé szeretetreméltó és észszerűtlen alakot öltson magára, titkos ellenségei megszorodnának, legfényesebb bizonyítékai elhomályosodnának, alapja alá lenne ásva, ereje megfogyatkozna; és ha egyszer az idő elérkeznék arra nézve, hogy az emberek az álarczot elvesseék (ez az idő pedig eljönne), akkor látnunk kellene, hogy éppen annak névszerinti soraiban egy csoport ellenség növekedett fel, a kik égnének a vágytól, hogy lealacsonyítsák azt a türelmetlen hitet, a mely oly sokáig tartotta lepecsételve ajkaikat, s tapodta az emberi lélek szabadságát és jogait.

E nézetek szerint én nem kár hoztatom a hitetlent, ha csak ő nem teszi tannuságot saját maga ellen erkölcstelen és vallástalan élete által. Nekem nem adatott az ő szivét vizsgálni. Neki azonban adatott e hatalom, és én mint barátja, felkérem, hogy ezt gyakorolja; felkérem, hogy egész őszinteséggel tekintszen saját lelkébe, vegye kérdés alá mult életét, s hozzon részrehajlatlan ítéletet hitetlenségének okai felett. Hadd kérdezze meg saját magától, vajjon vizsgálta-e a keresztény vallás elveit és bizonyítékait megfontolással és az igazság szerete-

tével; vajjon vizsgálódásainál az a vágy volt-e uralkodó, hogy Isten és felebarátai iránti kötelességeit megismerje és teljesítse; vajjon nem engedte-e át magát oly szenvedélyeknek és céloknak, a melyeket a vallás és lelkiismeret kárhóztatnak, és a melyek a lelket az igazság ellen elzárják, s a szívet az ellen megkeményítik. És ha így önmagát kikérdezve, szíve megnyugtatta, senki se kárhóztassa őt és ő ne vegye számba senki kárhóztatását. De ha lelkiismerete ellene tanuskodik, akkor neki oka van gyanuskodni és félni hitetlenségétől. Oka van félni, hogy az ő hitetlensége aljasult lélek gyümölcse, és hogy az megéri és megszilárdítja a lealacsonyodást, a melyből származott.

Tudom, hogy vannak olyanok, a kik abból, a mit részemről a hitetlenség iránti engedékenységek neveznek, a keresztény vallás iránti árulást fogják kihúzni. Van, a kik azt hiszik, hogy ha az ember a kételkedést nem sorozza a legrosszabb vétkek közé, s a hitetlent iszonyodás és rémület tárgyává nem teszik, a néptömeg el fogja veszteni az evangeliumhoz való ragaszkodását. A keresztény vallás barátai nem könnyen tudnak arra nézve hitelvesztőbb véleményt felmutatni. E nézet épp azt tételezi fel, hogy vallásunk csak akkor kelt meggyőződést, ha azt a félelem befolyása alatt vizsgáljuk; hogy miként az ismeret más tárgyait, az evangeliumot nem lehet az emberiség higgadt és részrehajlatlan ítéletére bízni. Ez oly bizalmatlanságot fedez fel a keresztény vallás iránt, a mely iránt semmi rokonszenvet nem érzek. És én itt megjegyezném azt, hogy a mi vallásunkkal való legrosszabb visszaélések éppen az annak ereje iránti kicsinylelkű bizalmatlanságból eredtek. Barátai attól tartottak, hogy különböző mesterséges támaszok nélkül nem állhatna fenn. Azt képzelték, hogy az embereket most az által kell a hitre megnyerni, hogy azt világi kiváltságokkal kötötték össze, majd fenyegetések és inquisitiók által kell ráhajtani, majd czifra formaságok által kell odavonni, majd meg titkok és babonák által kell megfélemlíteni; egy szóval, hogy a tömegre tüntető hatást kell erőszakolni, különben a vallás elbukik. Én nem viseltetem ekkora bizalmatlansággal a keresztény vallás iránt; én hiszek annak meggyőzhetetlen erejében. Az saját természetünkön alapul. Legmélyebb szükségünket kielégíti. Valamint bizonyítéka, ugy elvei is az emberek közönséges értelméhez vannak alkalmazva, s nincs szüksége arra, hogy a félelemhez vagy a szenvedélyek valamelyikéhez intézett felhívással segítsék, a

mi ingadozóvá tenné a vizsgálódást, vagy zavarná az ítéletet. Én nem féltém a keresztény vallást, ha magára van hagyva, hogy saját nyelvén beszéljen, s az emberekhez fátyol nélküli, jóságos arczával közeledjék. De nagyon félek a politika és megfélemlítés fegyvereitől, a melyek a keresztény igazságok vélt gyengeségének fenntartására vannak készítve.

Kijelentésről!

Rátérek már most jelen beszédem fő tárgyára, — a keresztény vallás bizonyítékai kimutatására; és oly tárggyal kezdem, a melyre, ha sokaknak nem is, de némelyeknek szüksége van, előkészítésül arra nézve, hogy e bizonyítékokat őszintén és valódi fontosságuk szerint itéljék meg. Azzal a tétellel kezdem, hogy a kijelentés általános fogalmában semmi olyan nincs, a mi az észet sértené, a mi bármely megállapított igazsággal vagy az Istenről és a természetről való legjobb nézeteinkkel öszszeférhetlen lenne.

A kijelentés fogalma nincs ellenmondásban a természettel. A legelső oktatásnak, a dolog természetéből kifolyólag e forrásból kellett jönni az emberi lényekhez. Ha nemünknek kezdete volt (és ezt csak is az atheismus esztelensége hozhatja kétségbe), akkor annak első tagjai, a kik emberi szülék nélkül teremtettek, a kiknek semmi segédeszköze nem volt az előttök élt emberek tapasztalataiban, közvetlen tanítást kívántak Teremtőjök től; e nélkül elvesztek volna. Kijelentés volt az emberi történet kezdete, minden későbbi ismeret és fejlődés alapja. Ez lényeges része volt a gondviselés művének, és ezért nem kell Isten egyetemes rendszerében egyenetlenségnek tekinteni. *(Kijelentés az emberi történet kezdete)*

A kijelentés nem áll harczban a természettel. A természet készlet minket arra, hogy ezt megvárjuk attól a viszonytól, a melyben Isten az emberi nemhez áll. A Teremtő viszonya a legbensőbb, a mi csak létezhetik; és ez arra vezet minket, hogy egy szabad és szeretetteljes érintkezést tegyünk fel előre közte és teremtményei között. Hogy az egyetemes atya szülői érdekeltségénél fogva gyermekéhez legyen fűzve, hogy örködjék ama lények felett, s elősegítse azoknak haladását, a kiket az ész és lelkiismeret isteni ajándékaival felruházott, ez oly természetes tan, anynyira öszhangzó az ő jellemével, hogy nemcsak a keresztény vallás előtti, hanem az azutáni bölcsészeti és vallási felekezetek is hitték

mind az általános kijelentést, mind pedig azt, hogy Isten minden emberi léleknek kijelenti magát. Ha az emberi lélek nagyszerű tehetségeit, Istennek ahhoz való közelségét és az iránt való határtalan szeretetét elgondolom, hajlandó vagyok bámulni, nem azon, hogy kijelentések történtek, hanem azon, hogy azok különbözőben nem közöltettek az emberiség szükségéhez képest.

A kijelentés meglepő öszhangban áll azzal a fő módszerrel, a melyet Isten az egyének és az egész emberi nem előbbvitelére felállított, s ennél fogva öszhangban áll az ő rendszeres működéseivel. Honnan meritjük mi mindnyájan főbb ismeretünket? Nem a külső világegyetemből; nem az anyagi természet megállított törvényeiből; hanem a nálunknál előhaladottabb értelmű lényektől. A bölcsek és jók tanításai a mi fősegédeink. Ha a fensőbb lelkekkel való viszonyunk félbe volna szakítva, ha semmi más tanítónk nem volna, csak a természet a maga megállított törvényeivel, a nap és éj és az évszakok változhatatlan forgásával, akkor mindig a gyermekkor tudatlanságában maradnánk. A természet olyan könyv, a melyet csak egy értelmes magyarázó segélyével olvashatunk. Az a nagy törvény, a mely alá az ember helyezve van, az, hogy nálánál tökéletesebb lényektől nyerjen felvilágosítást és ösztönt. A kijelentés semmi sem egyéb, mint az emberiséget előbbrevívés emez általános módszerének kiterjedése. Ez esetben Isten magára vállalja azt a hivatalt, a melyre minden eszes lény hivatva van. Ő közvetlen tanítója lesz egy néhánynak, közölvén velök az igazságoknak magasabb rendét annál, mint a milyent azelőtt elérni lehetett, a melyet nekik viszont meg kell tanítaniok saját nemöknek. Itt semmi új hatalom vagy elem nem lépett bé a rendszerbe, ez csupán kiszélesbitése annak a munkásságnak, a melytől az ember haladása főképpen függ.

Vegyük most fontolóra: miért vagy minő célból rendelte Isten az emberi haladás főeszköze gyanánt a fensőbb lelkek világosságának az alsóbb lelkekkel való közlését; és ha úgy tűnik fel, hogy a kijelentés meglepően alkalmas arra, hogy hasonló, bár fontosabb cél elmozdítson, akkor kezünkben egy másik jegy van arra, hogy a kijelentés és rendes gondviselés közti egybehangzást mutassa. Miért van, hogy Isten az emberek haladását az embertársaiktól való tanulástól tette függővé? Miért vannak az előhaladottabbak megbizva, hogy a kevésbé felvilágosodottakat tanítsák?

A nagy cél, sőt azt hiszem, a főcél, az, hogy érdekes viszonyokat állítson meg az emberek között, hogy őket nemes érzelmek által egymáshoz kösse, a jóindulatu érintkezést előmozdítsa, tisztább szeretetet hozzon létre annál, a milyen a csupa külső adományok közléséből származik. Már most észszerűen elhihetjük, hogy a Teremtőnek célja éppen oly igazán magához kötni teremtményeit, mint egyikamáshoz, s maga iránt még erősebb hálát, bizalmat és szeretetet ébreszteni; mert ezen Isten iránt való érzelmek sokkal boldogítóbbak és nemesítőbbek, mint bármely más lény iránt; és nyilván való, hogy tényleg a kijelentés, vagy közvetlen isteni tanítás éppen ugy szolgál arra, hogy e kötelékeket az Isten és ember közt megállapítsa, mint az emberi tanítás arra való, hogy az embereket egymáshoz fűzze. Mi tehát a kijelentésben oly célt látunk, a mely megfelel annak, a melyet a fölény az ő közönséges gondviselésében elfogad. Ki hozhatná kétségbe azt, hogy az itt állított cél méltó az ő közvetítésére? Az ő jósága semmi magasabb rendű célt nem tűzhet ki, mint hogy teremtményeinek lelkét és szivét magához emelje. Atyai jelleme zálog arra nézve, hogy neki e kimondhatatlan boldogságot kell célul kitűznie eszes teremtményei számára; s a kijelentés nemcsak az által felel meg e célnek, hogy új tanokat tár fel az Istenhez való viszonyra vonatkozólag, hanem ama lelket megillető erősség által is, a melyet az magában foglal, s a mely mutatja, minő különös érdekeltséggel viseltetik az ő emberi családja iránt. Valóban az oktatásnak eme módjában mélyebb jelentőségű és szeretetteljesebb jellegű kifejezés van annál, a mit nekünk a természet megállított rendje tanít. A kijelentésben Isten szól hozzánk saját nyelvünkön, azon a hangon, a melyet az emberi barátság használ. Oly szeretetet mutat, mely áttör a tartalékon és távolságon, a melyről mindnyájan érezzük, hogy az egyedül az ő munkái által való tanítási módszerének sajátja. Ez a mi lelkünket ő hozzá erősíti. Mi rátekinthetünk a természetre a nélkül, hogy arra a lényre gondolnánk, a kinek dicsőségét hirdeti; azonban Isten elválthatatlanul öszsze van kötve a kijelentés eszméjével, sőt annak részét teszi. Menynyivel közelebb hozza őt ez az egyenes érintkezés az emberiség tömegéhez! Ez okból a kijelentés fontosnak látszanék előttem, ha egyszerűen a természet tanításait ismételné is. A nagy igazságoknak kevésbé szabályos irányban, rokonibb, családiasabb hangon való emez ismétlése különösen alkalmas arra, hogy a lelket menynyei atyjának

jelenlétére és jóságára ébreszsze. Én tehát a kijelentésben oly czélt látok, a mely megfelel annak, a miért az emberi tanítás alapítva volt. Mindkettő oda czéloz, hogy a tanítót és tanítványt tiszta szeretetben öszszehozza.

Vizsgáljuk meg továbbá, hogy mi nemü az a tanítás, a melyet magasabb lelkek az emberek között az alsóbb rendűekkel közölni főleg hivatva vannak. Egy más megegyezést fogunk látni itt a kijelentés és a közönséges emberi tanítás közt, a mi az emberi nem tökéletesítésének nagy eszköze. Minemü az az oktatás, melyet a szülék, a korosak és tapasztaltak az ifjaknak adni igyekeznek, s a melytől ez osztálynak épsége, biztonsága főként függ? Ez oly oktatás a jövőre, felnőtt korokra nézve, a mely alkalmas arra, hogy őket azon életre előkészítse, a mely eléjük tárul. Midőn Isten nekünk életet ad, az ő akaratából történik, hogy előre figyelmeztetve legyünk létünk jövőndő állására, elközeledő férfi és női korunkra, azokra a jelenetekre, kötelességekre, és munkákra, a melyeken át kell hatolnunk; s e czélkól oly lényekkel fűz öszsze minket, a kik már átvándoroltak azokon az ösvényeken, a melyekre mi lépni akarunk, s a kiknek kötelességök, hogy minket egy előhaladottabb kor számára felneveljenek. Az oktatás a jövőre nézve a tökéletesedés főeszköze. A kijelentésnek az a czélja, hogy nekünk e tárgyban oktatást nyújtson; hogy feltárja előttünk az életet, a mely előttünk áll, és arra alkalmasokká tegyen. Egy jövő élet annak folytonos feladata. Hogy Isten felvilágosítson minket amaz életre nézve, ha arra rendelt, ez oly dolog, a mit meg kell várnunk az ő gondosságától, a menyinyiben minket földi létünk jövőjét illetőleg megtanítani törekszik. Maga a természet is kíván, sőt az analogia is ígér némi felvilágosítást az emberi rendeltetés tárgyára nézve. E kérdést bővebben tárgyalom későbbben. Most egyszerűen csupán a megegyezést kívánom kimutatni, a mely e tekintetben a kijelentés és a rendes gondviselés között van.

Az észrevételeknek egy más rendjére térek, a mely lelkem előtt kiválólag alkalmas arra, hogy azt a határozatlan képzetet el-lensulyozza, mely szerint a kijelentés ellenmondásban van a természettel. Hogy a természetről ítélhessünk, tekintetbe kell vennünk annak magasabb rendü lényeit. Vizsgálunk kell az emberi lelk-et, a melyről mindnyájan érezzük, hogy az anyagnál magasabb lét. Én azzal tartok, hogy az emberilélekben vágyak, mély vágyak vannak, a melyeket a dolgok rendes folyama által nyújtott bényo-

mások és tanítások nem elégítenek ki. Jól tudom, hogy ez oly tárgy, a mely a közönséges lelkü és érzékies emberben, ha gúnyt nem is, de bizalmatlanságot idéz elé; de én kimondom a mit tudok; és engem semmi sem indit meg oly kevéssé, mint amaz emberek gúnyjai, a kik saját természetöket megvetik. Az emberi természet legmeglepőbb nézeteinek egyike az aránytalanság, a mely egyfelől felfogásai s epedéseinek tárgyai, másfelől a közt van, a mit a jelen élet rendjén talál vagy biztosíthat. Ez hajlandó arra, hogy jelen határain túlterjedjen. A tökéletességnek és boldogságnak oly eszméi támadnak, a melyeket most nem valósíthat. Oly példányképet hord önmagában, a melytől naponként és óránként meszsze elmarad. Ez az önmagával való ellenkezés sok éles fájdalomnak forrása. Legtöbb emberben legalább egy homályos öntudat van arról, hogy ők valami magasabbra vannak teremtvé annál, a mire szert tettek, — egy benső meghasonlás érzete, némi állandó jóra való vágy, a csupa külső birtokkal való elégületlenség; s a mely mértékben tisztulnak e meggyőződések és vágyak, abban a mértékben válnak az Istentől való oly felvilágosítás és segély kívánalmaivá, a melyeket a természetben feltalálni nem lehet. Jól tudom, hogy az érintett szükségek csak gyengén vannak kifejlődve az emberek legnagyobb részében. A tömeg hozzá levén szokva, hogy gondolatait és erejét a külvilágra szentelje, nem tud behatolni saját lelkébe és nem tudja azt magyarázni. Külső okoknak számítják bé azokat a nyomorokat, a melyek belső forrásból erednek. Nem őrzik meg azon jobb gondolatokat és érzelmeket, s alig is tudnak azokról, a melyek néha lelkeiken átvonulnak. De mégis kevesen vannak, a kik olykor ne lennének elégedetlenek önmagokkal, a kik nem érzik azt a roszt, a mit magoknak okoztak, és a kik nem vágnak arra, hogy lelkök tiztább és nemesebb állapotba jusson. Az a gyorsaság, melylyel a lelkesült ékesenszólás a sokaságot megragadja, midőn előttök a szellemi világról a valóság hangján beszél, arra mutat, hogy az emberi természetnek a tudatlanság és lesülyedés közepette is mély szükségai vannak. Azonban minden ember nem merül belé egészen a külső dolgokba. Vannak, s nem kevesen olyanok, a kik sokkal hűbbek természetökhöz, s a kiket ennél fogva annak hivebb képviselőinek kell tekinteni; az ilyenekben az érintett szükségek egész erélylyel vannak kifejtve. Vannak, kik fájdalmasan érzik saját tökéletlenségöket; a kiket a nagy-lelkűség és feláldozás ritka példái lánggra gyulasztanak; a kik sem-

mit sem óhajtanak inkább, mint erőt a kísértetek felett, az önző szenvedélyek felibe emelkedést, az akaratnak a kötelesség benső törvényével való megegyezését, a botránkozás nélküli lelkiismeret nyugalmát és vallásos bizalmat; a kik örvidenének, hogy jelen életöket feláldozhatják annak a mocsoktalan, tiszta és önzetlen erénynek, a melynek előképe és csirája megvan saját lelkökben. Az ily emberek csak Istenben találnak menedéket, s készek arra, hogy az ő kegyelmes céljairól szóló kijelentést kimondhatatlan ajándék gyanánt fogadják. Én azt mondom tehát, hogy az emberi természetnek oly szükségei vannak, a melyeket a természet nem elégít ki. És ezek nem esetleges érzelmek, sem számításba nem tehető agyrémek, hanem mélyek és maradandók, s egy vagy más alakban minden korszakban ismétlődnek. Átlengik a nagy szellemek műveit; lánggal égnek a legmagasztosabb lelkekben. Ezek oly elvek, a melyeket Isten beoltott földi teremtményei legfensőbb rendjébe, a melyhez a kijelentést intézte; azt mondom tehát, hogy a kijelentés akármi egyéb, csak nem ellensége a természetnek.

E tárgynak bővebb felvilágosítása végett vegyük még fontolóra, hogy a keresztény kijelentés az emberi természetnek minő főtehetségére akar befolyást gyakorolni, s aztán vizsgáljuk meg, vajjon e főtehetségnek kiváló méltósága és fontossága nem szolgál-e egyszersmind elegendő okul arra, hogy annak előmozdítására és ápolására különös intézkedés történt. Ha igen, akkor a kijelentést az emberi lélek követelményének lehet tartani, s annak a természettel vélt özsze nem illősége elenyészik. A lélek minő elvének vagy tehetségének volt tehát szánva a keresztény vallás? Bizonyára nem azért volt adva, hogy az értelmet tapasztalati vagy bölcsészeti tudományokkal gazdagítsa, vagy hogy a képzelő tehetséget és izlést tökéletesítse, az által, hogy a művészet fenséges és szép példányait mutatja fel. Nem az volt a cél vele, hogy a nyilvános életre éles elmét, vagy a magánélet számára ügyességet és találékonyságot nyújtson. Ebben kétségkívül az volt a cél, hogy mind e tehetségeket kifejtse, de csak mellékesen, és befolyása által magasabb szellemi elvre emelje. Ez eredetileg az emberben levő erkölcsi tehetséghez van intézve és különösen ahoz van alkalmazva. Ez az embert mint erkölcsi lényt veszi tekintetbe s arra céloz, a ki lelkiismerettel vagy az erkölcsi kötelesség ismeretével van felruházva, s a ki alkalmas a szellemi jelességnek ama sajátzerü alakjára, a melyet mi igazságosságnak,

erkölcsiségnek vagy erénynek nevezünk, és ki van téve ama saját-szerű rosznak, a véteknék. Mostmár önkéntelen felmerül az a kérdés: miért használ Isten oly rendkívüli eszközöket, hogy azok által előmozdítsa az erényt, és nem a tudományt, hogy segítse a lelkiismeretet, nem pedig az értelmet és más tehetségeinket? Vajon van-e az erkölcsi tehetségben alap-ok arra nézve, hogy annak érdekében ily saját-szerű intézkedés történjék? Én azt állítom, hogy van. A mi erkölcsi természetünk felettébb különbözik minden más szellemi tehetségeinktől s messzire feljül-mulja azokat. A lelkiismeret a legfőbb hatalom mibennünk. Lénye-ge, különös jellemvonása: a független uralkodás. Isteni tekintélylyel szól. Hivatása az, hogy parancsoljon, dorgáljon és jutalmazzon; s a boldogság és tisztelet attól a kegyelettől függ, a melylyel reá hallgatunk. Minden más tehetségeink haszontalanokká, sőt a haszontalannál is rosszabbakká válnak, ha a kötelesség elve által nincsenek ellensúlyozva. Az erény a legfőbb jó, a legnagyobb szépség, az isteni ajándékok legistenibbiké, a léleknek ép és öszhang-zatos kifejlődése s a halhatatlanság csirája. Méltó minden áldozat-ra, s hatalmában áll az áldozatokat és szenvedéseket a dicsőség és öröm koronájává változtatni. A bűn, vétek, egy saját-nemű rosz, a melyet semmi mással nem kell öszszezevarni, Ki nem érzi azon-nal a nagy különbséget a szerencsétlenség és vétek, a test beteg-sége és a lélek rútsága között? A bűn, vétek, a lelkünkben és a világegyetemben levő legfelségesebb erővel való harcz. Gyűlöletessé teszi az egyént önmaga előtt, s az Istenben és minden tiszta lényekben való egyenesség elvét ellene fegyverzi. Megmérgezi vagy kiszárasztja az öröm forrását, az élet szükségszerű fájdalmait ki-mondhatatlanul megnehezíti. Ez nem idegen rosz, hanem átok és romlás épp a mi létünk központjában. Természetes szövetségesei a félelem, szégyen és önkinzás; s míg a jelent a vigasztalástól meg-fosztja, a jövőt remény nélkül hagyja. És én azt mondom, hogy mi ebben az erkölcsi rosz által okozott saját-szerű romlásban, és az er-kölcsi jónak eme saját-szerű értékében elég okot találunk arra néz-ve, hogy Isten az erény érdekében és a bűn elhárítására különö-sen közbenyuljon. Az örökkévaló atyának válik teendőjévé, hogy teremtményei erkölcsi állapota és szükségei iránt különös érde-kelettséget nyilvánítson. Azoknak nagy és folytonosan tar-tó romlottsága alkalmul szolgál a megmentés saját-szerű módszereinek; s egy oly kijelentésnek, a

A lelki
ismeret

A bűn

melynek célja az emberiséget megújítani s a tökély felé vezérelni, olyszerű célja, a mely ha nem kívánja is meg az atyai szeretetnek e kitünő nyilvánítását, de igazolja.

Az eddigi vizsgálódásokkal célom volt nem anynyira annak békabizonyítása, hogy kijelentés történt, hanem inkább az, hogy eloszlassam azon alaptalan és határozatlan nézetet, mintha a kijelentés ellenmondásban állana a természettel és hogy kimutassam a kijelentésnek az isteni világkormányzat szellemével és alapelveivel való öszszhangzását. Már most vizsgálat alá veszem a keresztény vallás egyenes és tényleges bizonyítékait, elkezdvén néhány észrevételen ama bizonyíték természetére és elégséges voltára vonatkozólag, melyen az főleg alapul.

A keresztény vallás ezelőtt mintegy ezer nyolczszáz esztendővel keletkezett. Annak bizonyítékait tehát a történelemben kell keresni. Viszsa kell mennünk születésére, s éppen úgy értenünk kell azt az állapotot, a melyben akkor a világ volt, mint ismerünk kell annak eredete, előmenetele és alakulása körülményeit; és szerencsére e tárgyakra vonatkozólag teljesen kezünkben van az a világosság, a mi igaz ítélthez szükséges. Nem kell azt képelnünk, hogy régi vallásnak már régiségénél fogva homályba kell burkolva lenni. A keresztény vallás legkorábbi idejéből eleget tudunk arra nézve, hogy az annak igaz volta felől való kérdéshez hozzájuthassunk. A multat éppen oly igazán lehet ismerni, mint a jelen; s ez elv oly fontosnak tetszik nekem jelen beszédemben, hogy figyelmöket fel kell reája hívnom.

A multat, a mint mondám, ismerni lehet; de ez nem minden; abból meritjük legfontosabb ismeretünket. A korábbi idők a mi kiváló tanítóink. Politikai és vallásos intézményeink, törvényeink, szokásaink, gondolkozás- és életmódunk a legrégibb időkből fenmaradt és ezek legnagyobb részét a történelemből nyert világosság nélkül megérteni nem lehet.

A multnak nemcsak legközelebb elmúlt idejét, vagyis azokat tudjuk ismerni, a melyek saját időnkhez legközelebb esnek, hanem azokat is, a melyek rég elteltek. Egy tanult ember sem hozza inkább kétségbe Nagy Sándornak vagy Caesarnak Krisztus előtti győzelmeit, mint a Napoleon hóditásait napjainkban. Ennyyre nyitva áll számunkra a közlekedés a hajdankor némely korszakaival, oly számosak a tudósítások, a miket nekünk hátrahagytak, hogy mi azokat még a hozzájuk közelebb álló időknél is jobban ismer-

jük; és egy vallás, mely ezelőtt 18 századdal keletkezett, sokkal érthetőbb, s igaz vagy hamis voltának sokkal több döntő érveivel rendelkezhetik, mint az, a melyet tőlünk csak ezen idő negyed része választ el.

A dolgok természetéből kifolyólag nemcsak sokat tudhatunk és kell tudnunk a multból; mert a jelen a multból keletkezett, annak örököse, gyümölcse, képviselője és mélyen jelezve van általa. Az események nem enyésznek el megtörténtök pillanatában. Semmi sem történik úgy, hogy maga után nyomot ne hagyjon; s ezek sok esetben oly tiszták és különbözők, hogy saját okukra nézve semmi kétséget nem hagynak fenn. Mindnyájan értjük, hogy az anyagi világban az események miként tesznek tanuságot magokról a jövő korszakoknak. Ha egy ismeretlen tartományt meglátogatnánk, s figyelembe vennők a látát, a mely különböző vastagságú földréteggel van borítva, és elfeketült kráterrel körülvéve, éppen oly szilárd meggyőződést szerezhethénk arról, hogy a régi és azután következő időkben vulkán kitörések történtek, mintha azon időkben éltünk volna, a melyekben ezek megtörténtek. A föld repedései elbeszélnék nekünk, hogy minő borzasztó rázkodást szenvedett, s a rég kialudt tüzek borzasztó hatalma le lenne írva a pusztulásban, a melylyel korszakok nem tudtak szembeszállani. Már most a hóditás, a polgári és vallásos forradalmak éppen így nyomokat hagynak a társadalomban, intézményeket, szokásokat és különféle emlékeket hagynak fenn, a melyek azok nélkül kimagyarázhatatlanok, és a melyek öszszesen véve azok megtörténtére nézve semmi kétséget nem hagynak fenn. A mult átnyúlik a jövőbe, a jelen tele van vele, és csupán a történelem világánál lehet értelmezni.

Azonban a korai időknek emez eredményein és maradványain kívül még más tiszta emlékeink is vannak a multból, a melyeket ha az elébbiekhez csatolunk, akkor tiszta ismeretet nyujtanak nekünk arról. Érttem a k ö n y v e k e t. Egy könyv több egy megelőző kor emlékénel. A nyelv, ha le van írva, éppen oly hiven közli velünk másnak lelkét, mintha élő szóval volna elmondva. Ez egy neme a személyes érintkezésnek. A korábbi idők bölcsei ez által éppen oly valódilag átadják nekünk saját lelköket, mintha valami csoda által halottaikból feltámadnának, s velünk beszéd által közlekednének.

Ez észrevételekből azt tanuljuk meg, hogy a keresztény val-

lás az ő eredetének régisége által nincs vizsgálódásaink határain kívül helyezve; és ezeket különösen lehet arra a korra alkalmazni, a melyben az evangelium először a világnak adatott. Vallásunk nem keletkezett a hiteles történelem kora előtt. Elég eszközünk van arra nézve, hogy annak legrégebb helyzetéhez hatolhassunk; s a mi nagyon fontos, a keresztény vallás által támasztott mély és sajátos érdekeltség anynyira rászégezte a legtanultabb és legélesebb elméjű emberek komoly figyelmét annak eredeti kihirdetése korszakára, hogy a hajdankor egyik idejét sem lehet oly teljesen érteni. A keresztény vallás abban az időben keletkezett, a mikor Göröghon irodalma és bölcsészete szélesen és messzi el volt terjedve, és nagy lökést adott az emberi léleknek; és a mikor Róma példátlan hódítások által a polgáriassult világ és sok félig polgáriassult tartomány központja és összekötő kapcsa lett, s oly közlekedést állított fel az egymástól messzi fekvő tartományok közt, a mi addig ismeretlen volt. Nem kell tehát nekünk az útat pislogó mécsnél keresgelnünk. Eszközeink és tudósításaink különfélék és nagyszerűek. Kétségtelen tények állanak vallásunk eredetére nézve rendelkezésünkre, a melyekből annak igazsága könnyen kihúzható. Eléadok néhányat a tényekből, a melyek e tárgy feletti okoskodásunk első lépcsőit képezik. *az evangeliummal való helyére, melyet, hitelesége / bizonyít*

1. Először is, egész bizonyossággal tudjuk az időt, a melyben a keresztény vallás alapított. E tényre nézve nincs és nem lehet semmi kétség. A pogány és keresztény történetírók egyhangzólag szólnak e tárgy felől. A keresztény vallás legelőbb a Tiberius idejében prédikáltatott. E korszak előtt semmi nyoma nincs, azután oly világosak és elismerttek annak lételemre nézve a bizonyítékok és ismertető jelek, hogy említenem sem szükség. Itt az egyik fontos tény kétségtelenné van téve. *konst.*

2. Másodszor ismerjük a helyet, a hol a keresztény vallás keletkezett. Senki sem vitathatja el az országot, a melyben világra jött. Zsidó eredetét nemcsak az őzszes történelem bizonyítja, hanem rá van nyomva homlokára, s őzsze van szövődve annak szervezetével. Nyelve, a melyen hirdetve van, azonnal Judeába viszen minket. Neve a zsidó próféciából származott. Az új testamantumot csak zsidók irhatták. Az írók folytonos vonatkozásai és célzásai ama nép véleményeire és szokásaira oly természetesek, szándéktalanok és folytonosak, anynyira hozzá vannak szokva, hogy ugyanazon forrásból kölcsönözzék a metaphorákat, hasonlatokat *fej-*

és typosokat, a melylyel tanaikat világositják, hogy azt lehet mondani, hogy a keresztény vallás, külső alakjára nézve, belé van gyökerezve a zsidó vallásba. És itt egy második megállapított tényünk van. Tudjuk, hogy hol született.

3. Ismét, ismerjük az egyént, a ki a keresztény vallást alapította. Ismerjük s z e r z ő j é t, s a dolog természetéből kifolyólag e tényt csak tudni lehet. Egy vallás alapítója természetesen és szükségkép átalános vizsgálódás tárgya. A hova csak az új hit eljut, legelőbb is ez égető kérdések merülnek fel: „Honnan jön? Kinek tekintélyén alapul?” A kíváncsiság soha sem feszültebb, mint amaz egyén irányában, a ki isteni küldetést igényel, s új vallást terjeszt. Ő az utolsó ember, a kit tekintet nélkül hagyni vagy félreérteni lehet. A keresztény vallásnál, különösen, azt lehet mondani, hogy az emberek kényszerítve voltak annak alapítójáról tudni, mert az ő története lényeges részét teszi vallásának. A keresztény vallás nem elvont tan, a mely szerzőjét látkörön kívül helyezi. Ő é p p e n a n n a k l e l k e. Rajta alapul, s a legjobb magyarázatot az ő életében találja fel. Azonban ez észrevételeket mellőzni lehet. Annak egyszerű elgondolása, hogy a keresztény vallásnak szerzőjének kellett lenni, és hogy ezt mindig Jézusnak tulajdonították, és senki másnak nem, az általam megállapítandó tényt kétségen kívül helyezi.

4. Továbbá megjegyzem, hogy mi a keresztény vallásnak nemcsak alapítóját ismerjük, hanem ismerjük azokat a k ö v e t e k e t is, a kik által ő azt a világban hirdette és terjesztette. Egy új vallásnak terjesztők, első tanítók kellene, s annak ezekkel benső öszszeköttetésbe kell jönie. Egy társadalom nem tudhat kevesebbet azokról a tanítókról, a kik valamely új hitre térítették, mint arról a hóditóról, a ki új kormány alá vetette; és a hol az irás mestersége ismeretes, és események elbeszélésére használtatik, ott az elébbi tényt éppen úgy hátrahagyják az utókornak, mint az utóbbi. Minden kor azt bizonyítja, hogy azok a férfiak voltak a keresztény vallás első hirdetői, a kiket a p o s t o l o k-nak neveznek, és rajtuk kívül senkiről sincs említés, hogy ily hivatalt viselt volna; és lehetetlen, hogy e tárgyra vonatkozólag ily bizonyíték hamis legyen.

5. Ismét; mi nemcsak azt tudjuk, hogy a keresztény vallást ki, mikor és hol tanította; hanem egy rakás különböző kútfőből azt is tudjuk, hogy m i n ő volt átalában az a vallás, a mint ala-

pitója kezeiből kikerült. Hogy e tárgyra nézve megbizonyosodjunk, nem szükség szent iratokhoz folyamodnunk. A Krisztus és az apostolok utáni kortól fogva le a jelenkorig egy egész sora, majdnem megszámlálhatatlan serge létezik az íróknak, a kik a keresztény vallásról irtak; s bár ezeknél sok különböző véleményt fedezünk fel, s Krisztus némely tanításainak ellentétes magyarázataira bukkanunk, mindazáltal egészben véve az ő élettörténetének nagy tényre és vallása némely nagyszerű elveire nézve annyiban megegyeznek, hogy mi az általa tanított rendszer általános jellemére vonatkozólag tévedésben nem lehetünk. Az okoknak még csak árnyéka sem létezik ama véleményre nézve, mely szerint a Jézus által tanított eredeti rendszer elveszett, helyébe az ő nevében egy új lett volna felállítva és megszilárdítva. A keresztény vallás sok és nagy romlottságai nem fedték és nem tudták elfedni annak fővonásait. A legnagyobb romlottságok az apostolok halála után következő században keletkeztek, akkor, a midőn némely vad és ábrándozó felekezetek oda törekedtek, hogy az új vallást egyesítsék azzal a hamis bölcsészettel, a melyhez pogány állapotukban hozzá voltak szokva. Önök megítélhetik annak jellemét és igényeit, ha elmondom, hogy általában véve megegyeztek egymással annak hívésében, hogy az az Isten, ki a világot teremtette, s kit a zsidók imádtak, nem a fő Isten, hanem egy alsóbb rendű és tökéletlen istenség, és hogy az anyag öröktől fogva létezett, s lényegileg és változhatatlanul rossz volt. E felekezetek mégis oda törekedtek, hogy amaz iratokban találjanak támaszt maguknak, a melyeket a keresztények nagy része az apostolok munkáinak tekintett és tisztelt; és minden gúnyolódásaik közepette is elismerték és tanították Krisztus csodáit, feltámadását és vallásának legfontosabb elveit; úgy hogy a keresztény vallás általános természetét, a mint az alapítójától eredett, kétségen kívül meg lehet határozni. Itt egy másik nagy fontosságú mozzanat van megállapítva.

6. Eléadtam már önöknek egynéhány részletet a keresztény vallásra vonatkozólag, a mely semmi kétséget meg nem szenved; s ez elvitathatatlan tények nagy fontosságúak egy a keresztény bizonyítékokról szóló értekezésben. De még egy sokkal fontosabb pont van, a melyet nem lehet oly hirtelen bém bizonyítani, mint ezeket. Azonban remélem, hogy eleget tudok mondani arra nézve, hogy azt egy beszéd határainak átlépése nélkül kétségtelenné tegyem; és én önök komoly figyelmét felhivom reá. Azt mondom tehát,

hogy általában nemcsak azt tudjuk, mi volt a keresztény vallás első terjedése alkalmával; hanem azt is tisztán tudjuk, a mit első hirdetői tanítottak, mert irataik kezeinkben vannak. A mi vallásunk az ő tulajdon kezök alatt van. Különösen négy elbeszélésünk van az ő mesterök életéről, munkáiról és szavairól, a mi nekünk az ő legmagánosabb és nyilvános tanításait kezeinkbe adja. Anynyi áll, hogy nekünk még amaz iratok nélkül is erős érveink lennének a keresztény vallás igaz voltára nézve; azonban annak némely fontos elveire nézve kétségben lennénk hagyva; és belső erőssége, a mely megerősíti, sőt némelyek szerint feljűlmulja a külső erősséget, nagyon sokat gyengülne. Annak, hogy az evangelium első hirdetőinek iratai birtokunkban vannak, nyilván nagy segítségünkre kell lennie azon igények megítélésében, melyekkel birhat a keresztény vallás a mi becsülésünk és tisztele-tünkre nézve. Nekünk, mondom, kezeinkben vannak az iratok, és most hozzá fogok e pont tárgyalásához.

Jól tudom, hogy inkább szakavatott tudósok foglalkoznak azzal a kérdéssel, a melyre önök figyelmét most irányzom. De ez oly kérdés, a mely felett ítéletet hozni józan eszű emberek illetékesek, s kiváló fontosságánál fogva minden keresztény igényelheti, hogy komoly vizsgálat alá vehesse.

A kérdés az: vajjon a 4 evangelium hiteles-e, az az: vajjon azok irták-e, a kiknek tulajdonitvák? Hogy erre megfelelhesünk, vegyük fontolóra, hogy mikép határoztuk meg általán véve a könyvek hitelességét. Ezt azzal a világos megjegyzéssel kezdem meg, hogy valamely munka szerzőjének megtudására nem szükséges, hogy mi annak irásánál szemtanuk legyünk. Talán a jelen kor számtalan kiadványai közül egyet sem láttunk akkor, a mikor az író rajta dolgozott. Sokkal több jön át az oceánon, és még is oly biztosak vagyunk szerzőjőkre nézve, mintha tényleg láttuk volna a mint ők először megirták. Az, hogy azok, a kik valamely egyén iránt érdeklődnek, s a legjobb eszköz is van kezökben az igazság megtudására, valamely könyvet, élete idejében neki tulajdonitanak, minden kétséget eloszlat annak szerzőjére nézve. Az ilyenmü erős és meszsze elterjedt meggyőződésnek okának kell lenni, és ezt csak az magyarázza meg, hogy a mű tényleg a vélt író terméke. Jusson eszünkbe, hogy az emberekben erős hajlam van egy fontos és érdekes munka szerzőjének tudására. E tekintetben nevezetes példa állott előttünk a mi időnkben. Az Waverley

szerezője jónak látta, hogy egy darabig titokszerűségbe burkolózzék; és mi lett az eredménye? Egy politikai vagy tudományos tárgy sem okozott nagyobb izgatottságot, mint az a kérdés, hogy ki írta a művet. Nemcsak majd minden időszakos közlönynek tárgyául szolgált, hanem éppen e végre egy könyv is jelent meg, hogy a feladatot megoldja. E példa, jól tudom, felötlő volt; de ez a puhatólódzás a könyvek iránt a mi természetünk elve, s ez különösen tevékeny akkor, ha a kérdés alatti könyv sajátos tekintély munkája.

Érintettem azt a bizonyosságot, melyet a korunkban kiadott könyvek szerzőire nézve érezünk. De a mi bizonyosságunk nem szorítkozik csupán saját korunkra. Minden olvasó ember oly biztos a felől, hogy Hume és Robertson írták azokat a történelmeket, a melyek az ő nevüket viselik, mint a felől, hogy Scott megírta napjainkban a Bonaparte életét. Ama jeles emberek ezelőtt 100 évvel születtek, s meghaltak azok legnagyobb részének születése előtt, a kikhez én beszélek. De az ő idejük és a mi időnk közti érintkezés anynyira nyitva áll és oly sokféle, hogy mi éppen oly jól ismerjük azok irodalmi munkásságát, mint a jelen korbeliekét. A most élő emberek közt többen vannak, a kik ama történetírók egykorui némelyikével érintkezésben állottak, s mi e nemzedékből különösen e csatorna által a legszabadabban érintkezünk az előtünk levővel, s annak meggyőződését az érdekes könyvek szerzőit illetőleg éppen oly tökéletesen tudjuk, mintha mi abban a korban éltünk volna. A következő kor éppen abban az érintkezésben lesz a jelennel, a melyben a jelen a multtal áll, és önök könnyen fel fogják fogni, hogy a mi eldődeinknek eme meggyőződéseit átadjuk közvetlen utódainknak; és önök ilyenformán átlátják a tiszteletet, a mely a harmadik nemzedéknek ily tárgy feletti bizonyítványát megilleti.

Az imént mondottakból látjuk, hogy minő bizalommal és bizonyossággal határozzuk meg amaz iratok szerzőit, a melyeket korunkban, vagy a korunkhoz legközelebb eső időkben adtak ki. Ez észrevételeket könnyen lehet a hajdankor termékeire is alkalmazni. Midőn kérdés támad, vajjon egy régi könyvet az az egyén írt-e, a kinek nevét viseli, meg kell vizsgálnunk az ő kortársai véleményét, vagy azokét, a kik oly közel állottak az ő kortársaihoz, hogy azokkal szoros öszszeköttetésben állottak. Ezeknek e tárgy feletti helyes ítéletet illető illetékességét láttuk; és ha ők meggyőződé-

seiket nekünk kétségtelen iratokban hagyták hátra, akkor ennek döntőnek kell lenni. E bizonyíték alapján sok régi könyvet azok szerzőinek tulajdonitunk a legszilárdabb hitben; és valóban mi a hajdankornak sok munkáját sokkal alsóbb rendű bizonyítékok alapján valódinak ismerjük el. Sok oly könyv van, a melyre nézve vélt szerzőik után sok századdal semmi feljegyzést sem lehet találni. Mindazáltal az a tény, hogy a mint azok néven említvük, az emberek azokat kétségtelenül egyhangulag bizonyos szerzőknek tulajdonítják, elég oknak látszik arra, hogy ha ellenkező bizonyítékot nem lehet felmutatni, azok termékeinek tekintessenek. Egy munkának emez általános elfogadása, mint olyan, a mely egy különös írótól származott, oly eredmény, a melynek okának kell lenni; s hogy az emberek inkább őt nevezik meg, mint más embert, ez abban leli legtermészetesebb és legvilágosabb magyarázatát, hogy ezt tényleg ő írta.

Már most rátérek, hogy ez elveket a Krisztus történetét elbeszélő könyvekre, vagy is a közönségesen ugynevezett *Evangeliuumokra* alkalmazzam. A kérdés az, hogy amaz iratok szerzőit illetőleg minő bizonyíték maradt hátra azok vélt szerzőinek korából, vagy az azok idejéhez oly közel álló és azzal szoros kapcsolatban álló időből, a mely azok meggyőződéseinek hű képviselője legyen. A mint láttuk, e bizonyítvány alapján kell a könyvek hitelességét elhatározni. És én ezt annak elismerésével kezdem meg, hogy e tárgyra vonatkozólag semmi bizonyítékot sem lehet egykoru írókból meríteni. Egy író sem nézte meg az evangeliumokat, a ki a keresztény vallás első terjesztőinek korában élt. Anynyi áll, hogy azoknak semmi kétség alá nem vont irata nem maradt fenn, a kiket ők közvetlen megtérítettek. Maradt ugyan fenn egy néhány értekezés, a melyek oly férfiak nevét viselik, a kik az apostolokkal ismeretesek voltak; de ezek eredete oly bizonytalan, hogy ezekre semmi okoskodást sem vagyok hajlandó alapítani. Egyébiránt azon sem kell csodálkoznunk, hogy az első kor egyes keresztényeinek munkái hiányzanak; mert ama kor az üldözés kora volt, a mikor az emberek inkább arra voltak hivatva, hogy meghaljanak, mint hogy írjanak vallásuk érdekében. Azt is hiszem, hogy az apostolok idejében kevés fontosságot tulajdonítottak minden könyvnek, hacsak nem e kitünő férfiak adták ki, vagy látták el tekintélylyel; és igen természetes, hogy a mit mások irtak, az nem igen jött forgalomba, s hamar elenyészett.

Az első keresztények kétségtelen iratai az apostolok kora után hetven évvel kezdődnek. E korszakban valószínűleg senki sem élt az apostolok kortársai vagy azok közül, a kiket ők legelőbb megtérítettek. De sokan voltak életben olyanok, a kik ismeretségben állottak azokkal, a kik ama tiszteletre méltó nemzedéket túléltek. Mikor az apostolok meghaltak, nekik sok oly embert kellett hátrahagyniok, a kik őket ismerték; és ezek közül soknak még több évig kellett élni, s érintkezésben kellett állani azzal az új nemzedéssel, a mely az apostoli kor után támadt. A keresztény írók sora e nemzedék idejében kezdődik. Bár semmi oly termékünk nincs tehát az apostoli korból, a mely az evangeliumokra nézve tanuságul szolgálna, midazáltal vannak irataink a közetlen azután következő századokból, a melyeket a mint láttuk, az azokkal való összeköttetésnél fogva a leghitelreméltóbb tanuknak kell tekinteni e tárgyra nézve. És mit tanítanak ez iratok? Erre azt felelem, hogy azok tanubizonysága tiszta és teljes. Ezekből nemcsak azt tanuljuk meg, hogy az evangeliumok léteztek az ő idejökben, hanem azt is, hogy szélesen el voltak terjedve, hogy amaz emberek iratai gyanánt voltak fogadva, a kiknek neveit viselik, és hogy az emberek oly bizalommal és tisztelettel voltak ezek iránt, a milyennel semmi más könyv iránt nem. Ezek mint oly könyvek vannak idézve, a melyeket tisztelt szerzőik azért adtak a keresztény községnek, hogy a vallásnak nyilvános és maradandó okmányai legyenek; és ugy van emlékezet rólok, mint a melyeket a hit erősítésére tartott gyülekezetekben olvastak. Kérem, fontolják meg e bizonyítékot. Ez azokból az időkből jön le hozzánk, a melyek az első korról benső összeköttetésben állottak. Ha az evangeliumokat csak az apostolok utáni nemzedék találta volna fel és hozta volna forgalomba, elfogadta volna-e az a nemzedék mint oly könyveket, a melyek az ő koruk előtt is ismeretesek és tisztelték voltak, s a melyeket atyáik és elődök a legtekintélyesebb és legbecsesebb okmányok gyanánt hagytak nekik hátra? Ez a dolog sokkal világosabb, hogysen magyarázatot kívánna; de minthogy sokan az ilynemű vizsgálódásokkal ismeretlenek, elmondok egy példát. Önök jól tudják, hogy különösen a Whitfield papsága nagy izgatottságot támasztott ez országban, ezelőtt mintegy 100 esztendővel. Már most tegyük fel, ha e pillanatban négy könyv jelennék meg, a melyek ama korszak négy legjelesebb emberének, Whitfieldnek, a tiszteletreméltó Edwardsnak, és még két más az ő vallásos műkö-

déseikkel a legbensőbb viszonyban álló férfiunak nevét viselnék: tegyük fel, hogy e könyvek nemcsak azt beszélnék el, a mi megtörtént, hanem amaz elveket és szabályokat is magokban foglalják, a melyeket e vallási vezetők tanítványaira vagy bámulóira minden lehető komolysággal és tekintélylyel rábeszéltek. Lehetségesnek gondolják-e önök, hogy azok mai követőivel és a közönséggel el lehessen hitetni azt, hogy e könyveket azok vélt szerzői irták, a vallásos közönségnek zsinormértékek gyanánt vannak adva, és mint tiszteletreméltó könyvek vannak hátrahagyva, holott azelőtt semmi ily munkáról nem lehetett hallani. Ez csak halvány magyarázat; mert az Whitfield és Edwards nevek olyanok, a melyeknek kevés fontossága vagy tekintélye van, összehasonlítva azzal, a mivel az apostolok az első egyházban birtak.

Nekünk tehát erős és elégséges okaink vannak hinni, hogy az apostolok idejében azon történeteket, a melyeket evangeliumoknak neveznek, amaz egyének munkái gyanánt fogadták, a kiknek nevét viselik, s kortársaik azok sajátjai gyanánt hagyták hátra. Tán azt fogja valaki mondani, hogy mind ez igaz lehet, de az apostolok idejében azok neve alatt hamisított könyvek is általános forgalomba jöhettek? E tuzó felvételre elébbi észrevételeim nyomán elég lenne annyit felelni, hogy az a körülmény, hogy egy könyvet általánosan valamely szerzőnek tulajdonitanak annak életében, oly alapul szolgál, a melytől a legkevésbé kétségbe hozható munkák hitelessége függ. Még azt is hozzátenném, hogy e bizonyítéknak a jelen esetben különösen döntő ereje van. A keresztény vallás első hirdetői, a kiknek az evangeliumokat tulajdonítják, már hivataluknál fogva koruk nyilvános emberei közé tartoztak. Nekik nagy utazásokat kellett tenniök. Ugy kell lenni, hogy a különböző tartományok lakói tanácsot kértek tőlök az új vallásra vonatkozólag. Nekik mélyen kellett érdekelni az első áttérteket. Ők a világ szemei előtt éltek. Mozdulataiknak, látogatásaiknak, tevékenységöknek, szavaiknak és irataiknak figyelmet kellett ébreszteni. Az általok irt könyveknek nagy mozgalmat kellett támasztani. Nem képzelhetünk nehezebb feladatot, mint azok neve alatt hamisított iratokkal szedni rá oly keresztényeket és keresztény községeket, a kik velök benső összeköttetésben állottak, s az általános ügy érdekében tett működéseik iránt oly élénk figyelemmel voltak. Elég alkalom volt arra, hogy a hamisságot felfedezzék; s azt képzelni, hogy ily körülmények között a hamisság sikerülhet, az iro-

dalom történetében és az emberi természetben való jaratlanságot árul el.

Ide járul még, hogy az első keresztényeknek a lehető legerősebb indokaik voltak arra nézve, hogy tisztán megtudják, vajon az apostoloknak tulajdonított iratok valóban azoké-e. Korábbi észrevételeimben érintettem a világnak azon szorongó törekvését, melynél fogva az Waverley szerzőjét megtudni igyekezett. Az indok itt csupa kíváncsiság volt; és mégis minő komoly kutatást vitt végbe a tömeg. A szerző nevének kevés vagy semmi fontossága nem volt. A könyv ugyanaz maradt, arczképei szintoly élénkek, az emberi szivet illető leleplezések éppen oly hivek és erőteljesek voltak, lett legyen bár a szerző ismeretes vagy ismeretlen. Így van ez a legtöbb munkával. A tudományos, bölcsészeti, erkölcsi és szépirodalmi könyvek fontosságukat és tekintélyöket nem íróiknak; hanem tartalmaiknak köszönik. A négy evangelium különbözött e tekintetben. Az első megtértekre nézve nem volt mindegy, akárkitől származtak. Ha az apostolok vagy társaik irták, akkor ezeknek bizonyos tekintélye és szentsége volt, a mivel semmi más feltétel alatt nem birtak volna. Ezek a keresztény községre nézve törvénykönyvekké lettek, a melyek megkötötték lelkiismeretöket és életöket. Azt gondolni, hogy a nagy tömeg vakon és vizsgálódás nélkül elfogadta az ilyen könyveket, holott kezében voltak mindazok az eszközök, a melyek által azok valódi eredetét megtudhatták, annyit teszen, mint az első megtérteket eszteleneknek és kórságosoknak tartani,—oly vád, a melyet legroszabb ellenségek sem fog ellenök emelni, s a melyet az ő vallásuknak és erkölcsi rendszeröknek koruk minden bölcsészeti rendszereit messze túlszárnyaló elsőbbsége eléggé megczáfol.

Elvégeztem már az evangeliumok hitelességére vonatkozó ugynevezett történeti vagy külső bizonyítékokot; az-az, azt a bizonyítékokot, a mely onnan keletkezik, hogy amaz iratokat a keresztény vallás első és következő századaiban az apostolok iratai gyanánt fogadták és tisztelték. De mielőtt e tárgyat félbehagynám, szeretnék rámutatni egy nehézségre, a mely némelyek lelkét szorongathatná. Ugy gondolom, hogy önök közül többen hallották azt, hogy nagyon korán, valószínűleg a 2-ik század kezdetén, az apostolok nevében iratokat hamisítottak; és sokan azt kérdehetnék, hogy a négy evangelium nem tartozik-e ezek közé. A felelet erre az, hogy, a mint látszik, a keresztények nagy

része, a keresztény vallás első és következő századaiban, ezeket az apostolok vagy azok társai iratainak fogadta el és tisztelte. A hamisítás hamisításnak marad, mert a hamisított iratokat nem fogadták úgy, semmi tiszteletben nem tartották, [sőt a keresztény község azokat mint költötteket elvetette. Ez a nagy különbség. Ne lepjen meg minket az, hogy abban a nagyszerű mozgalomban, a melyet a keresztény vallás első hirdetése és diadalai létrehozottak, sokféle tulzó nézet keletkezett, és hogy az emberek megkisértették az új vallásba megállapított rendszereket elegyíteni: s miután az evangelium első hirdetőinek nevei kiváló tiszteletben részesültek, nem csodálkozhatunk, ha a felekezetek vezérei részint igaz, részint hamis tudósításokat terjesztettek e kitünő férfiakról, s ez által apostoli szentesítést igyekeztek adni saját véleményeiknek. Hogy ez iratokat az apostolok iratai gyanánt terjesztették-e, vagy csak oly tudósítások gyanánt, a melyeket hallgatóik az ő tanításaikról készítettek, még vita tárgya; azonban azok eredetére nézve kevés kétség lehet. Mi felelhetünk azok létéről, és arról a kedvezésről, a melyben részesültek. Ezeket általában azért irták, hogy némely tulzó felekezetek ábrándozásainak vagy szemlélődéseinek tekintélyt kölcsönözzenek. Ez iratok leginkább a felekezetekre szoritkoztak, s velök együtt nagy részök elenyészett. Semmi okunk nincs, hogy ez iratokat a mi evangeliumainkkal öszszevétsük, a melyek eleitől fogva el voltak terjedve a keresztény világban, s ama tiszteletre méltó férfiak munkái gyanánt tiszteltettek és maradtak fenn, a kiknek neveiről nevezve vannak.

Enynyiben eléadván az evangeliumok hitelessége bízonyítására a történeti erősséget, vagy is, hogy azokat vélt iróik irták, hozzáteszem, hogy vannak még más hihetőségi vagy b e n s ő e r ő s s é g e k is, a melyeknek magokban véve is nagy fontossága van, ha pedig az elébbiekkel kapcsolatba hozzuk, akkor oly erősséget alkotnak, a melynek nem könnyen lehet ellentállani. Az idő csak egynehányat enged érintenem azok közül.

Valamely szerző igényei mellett szól az a körülmény, ha a neki tulajdonított könyvet más egyénnek soha se tulajdonították. Én nem tudom, hogy a hitetlenség nevezett-e meg valamelyik században egyéneket, a kikhez inkább el lehessen nyomozni az evangeliumokat, mint azokhoz, a kiknek neveit viselik. Nekünk nem kell különböző irók közt választanunk. A versenytársak hiánya, közönséges esetekben, döntő érvnek tekintetik egy vélt szerző érdeké-

ben, hacsak magokban a könyvekben nincs valami alap, a mely más kezet gyanittasson. Miért ne alkalmazzuk ez elvet az evangeliumokra nézve is, éppen úgy, mint minden más munkákra?

Egy másik hihetőségi erősség ama hit érdekében, mely szerint az evangeliumokat a keresztény vallás első hirdetői irták, annak elgondolásából keletkezik, hogy tőlök ily könyveket várni lehetett. Alig lehet felfogni, hogy az apostolok, a kiknek buzgalma az ő rendszerüket oly sok nemzet közé bévitte, és a kik az olvasás és irás korában éltek, tanaikat a hagyományra bizták volna, s elhanyagolták volna a rendes elővigyázatot, hogy azokat az egyetlen maradandó alakba öntsék, a melyben azokat egyedül lehetett tényleg hátrahagyni, s a mely által minden más rendszer fentartatott. Észszerű dolog feltenni, hogy ők leirták, a mit tanítottak; s ha leirták, akkor alig lehetséges, hogy irataik elvesztek volna. Tudósításukat úgy kellett az embereknek fogadni, s mint kincseket gyűjteni össze, mint a hogy tudjuk, hogy az evangeliumok fogadva voltak; és innen származik egy erős gyanítás eme könyvek hittelességére nézve.

Ismét; e könyveken erősen rajta van annak bélyege, hogy az apostolok idejében irattak. Nincs bennök a későbbi idők nyoma, semmi sincs olyan, a mi oda mutatna, hogy a szerzők egy más korszakhoz tartoztak. Már most önök közül azoknak, a kik az ily dolgokkal ismeretesek, szükségtelen megjegyezmem, hogy mily nehéz egy íróra nézve, hogy azt a kort el ne árulja, a melyben él, és a dolog igen világos. Minden kornak megvannak sajátosságai, vannak szokásai, eseményei, érzelmei, szavai, és saját kifejezései; s egy ember, a ki ezek közt nőtt fel, természetesen anynyira ezek befolyása alatt áll, s oly tökéletesen egyesíti ezeket saját lelkével, hogy csaknem szükségképpen és öntudatán kívül kitörnek belőle és saját szavaiban és irataiban nyilvánulnak. A jelen hasonlíthatatlannul élénkebb benyomást gyakorol a multnál, s következőleg egy bíráló szem majdnem mindig felfedezheti egy író valódi korának nyomait, bármily vigyázva veszi is át a megelőző kor irányát és jellemét. Már most, az evangeliumok semmi jelét nem árulják el egy későbbi kor szokásainak, érzelmeinek, vitáinak, és eseményeinek, csupán azt, a melyben az apostolok éltek; s ha elgondoljuk, hogy a Lukács történetén kívül, mindeniken látszik, hogy egyszerű embertől származott, a kik nem voltak íráshoz szokva, akkor ez érv különös erőt ad azoknak. E fejezet alatt elédhatnám önöknek e

könyvek hitelességének amaz erősségét, a melyet azok nyelvéből, tájszólásaiból és saját sajtóságaiból lehet meríteni. Önök könnyen megérthetik, hogy ezek segélyével egy iratnak korát és a tartományt, a melyben írva lön, gyakran nyomozni lehet; de ez erősség a tudósok sajátja. Itt azonban elég lesz annyit tudni, hogy a legkomolyabb tudósok az evangeliumok tájszólásaiban és nyelvsajátságáiban tökéletes öszhangzást látnak azzal, a mit azoktól a zsidóktól várni lehetett, a kik az apostolok idejében irtak.

Egy más benső erősséget az evangeliumok valódiságára nézve, a mit mindenkinek hatalmában áll méltányolni, az evangeliumi elbeszélések irányában és jellemében lehet találni. Ezek oly egyszerűen, részletesen és mesterkéeltség nélkül vannak írva, s az igazság azon természetes hangján, mely a tárgyaikkal teljesen ismeretes s valódi élményeikből írók sajátja. Önök azonban semmi oly törekvést, ovatosságot és zavart nem tudnak felfedezni, a melyeket alig tudnak kikerülni az oly emberek, a kik idegen jellemet öltenek magokra, s céljuk az, hogy a világot rászédjék. Nagy a különbség, s ezt ha leírni nem tudjuk is, mégis mindnyájan láttuk és éreztük, egy becsületes, egyenesszívü szemtanu közt, a ki elmondja, a mit látott és a mivel bensőleg ismeretes, s egy hamis tanu közt, a ki színleli, mintha szorosán ismerné az eseményeket és egyéneket, a kik egyébiránt egészben vagy részben saját gyártmányai. Az igazságnak bizonyos saját őszintesége, keresetlen szabadelvüsége, saját irálya és arcza van, és elbeszélés soha sem volt eme tulajdonok által inkább jellemezve, mint az evangeliumok. E könyvekben meglep minket az a körülmény, hogy míg az élet és jellem, a mely ezekben le van festve, a történetben a legrendkívülibb, addig irálya a legmesterkéletlenebb. Nem törekszenek ezek jelzők után, vagy hogy a nyelvet oda emeljék, hogy az azok tárgyaúl szolgáló személyiség méltóságának megfeleljen. Egyszerü emberek beszélnek el azokban, a mit tudtak arról a jellemről, a melyet ők sokkal mélyebben tiszteltek, mint hogy felczifrázzák és dicsérik. Az is megjegyzésre méltó, hogy a Jézus jelleme, ámbár a legsajátságosabb és legnagyobbszerü a történetben, a minőt költeni s mint ilyent külsőleg elfogadni s fentartani a legkevésbbé lehetne, az evangeliumokban mégis a részletek és állapotok különfélesége által tökéletes egységgel és következetességgel van rajzolva és kifejtve. E bizonyíték erejét csak azok érthetik, a kik az irodalom történetével

elégé ismeretesek arra nézve, hogy egy következetesen és sikerrel végbevitt csalás nehézségét az irodalomban meg tudják mérni. A jelen esetben egy ily következetesség majdnem csalhatatlan bizonyítéka az evangéliumnak. Tegyük fel, hogy egy későbbi korban négy író szövetkezett volna a végett, hogy a keresztény vallás első hirdetőit személyesítsék, s azok nevében mesterök életének történetét összeállítsák. Ez embereknek, a kik távol állottak az eredetitől, s a kiknek saját lelkök fenségében semmi mintájok vagy típusok nem volt az ő jelleméről, reszkető kézzel kellett őt festeni, munkáikat oda nem illő vonásokkal bépiskolni, hősüket némely alkalommal az emberek közönséges nézeteihez és érzelmeihez leszállítaniok, s különösen az egyes körülmények megválasztásánál és előadásánál ama különös czélnál fogva, mely őket e sajátságos együttműködésre vezette, a magok elé rajzolt tervtől el kellett volna térni. Hogy ily körülmények közt négy író egy oly sajátságos és emelkedett jellemet, a milyen a Jézusé volt, keresztülvigyen, s az előadásban egymással egybehangzók legyenek, oly rendkívüliség lenne, a milyent egy kitünő szellem sem tudna létesíteni. Én azt mondom tehát, hogy az evangéliumi elbeszélésekben a legerősebb benső ismertetőjegyek vannak arra nézve, hogy amaz élő eredetiről vannak rajzolva s épp azok által, a kik a legjobb alkalommal és mindennemű eszközökkel birtak arra nézve, hogy az ő jellemét és életét megismerhessék.

Ily sokfélék, erősek és kielégítők az érvek arra nézve, hogy a négy evangélium a keresztény vallás amaz első prédikátorainak munkája, a kiknek neveit viseli. Ehez még csak azt teszem, hogy kevés régi könyv hitelessége mellett szólanak oly erős érvek. A régi korból fenmaradt munkák legnagyobb része, a melyeket az emberek kétségtelen bizalommal elismert íróiknak tulajdonítanak, sokkal alsóbb rendű bizonyítékokon alapulnak, mint az evangéliumok. E pontra nézve tehát semmi kétség nem marad fenn.

Itt megállok. Jövő beszédem tárgyát a keresztény vallásnak ama bizonyítékai fogják alkotni, melyek az itt megállapított tényekbe bé vannak foglalva, vagy azokon alapulnak.